XVIII SO'NGI CHORAGIDA AHMADSHOH DURRONIY BOSHCHILIGIDA XITOYGA QARSHI MUSULMON DAVLATLARI HARBIY KOALITSIYASINI TUZISHGA URINISH

Boltayev Oxun Obid o'g'li
Buxoro viloyati Jondor tuman
2-IDUMI tarix fani o'qituvchisi
E-mail:9690798@gmail.com

XVIII asr o‘rtalarida Markaziy Osiyo hududida siyosiy vaziyat o‘zgarib, O‘rta Osiyoga harbiy-siyosiy tahdid solib turgan Jung‘or xonligi Xitoyning Sin imperiyasi qo‘shinlari tomonidan 1755-1757 yillar davomida olib borilgan qirg‘inbarot janglar natijasida tugatilgan. Jung‘oriyani to‘liq bosib olinishi shafqatsiz qirg‘inlar bilan yana ikki yil mobaynida cho‘zilgan va 1760 yilda Jung‘oriya aholisiga umumiy avf e'lon qilingan. Jung‘orlarning shafqatsiz qirg‘in qilinishi va Xitoy qo‘shinlarini Samarqandga harbiy yurish qilish rejasi borligi to‘g‘risidagi xabarlar O‘rta Osiyo musulmonlari tomonidan islom dinida bashorat qilingan oxir zamondagi yajuj-majujlarning tajovuzi sifatida baholanganligini tarixiy adabiyotlardagi ma'lumotlar tasdiqlaydi. Masalan, 1758 yilda Chjao-Xoy va Fu-De boshchiligidagi Sin sulolasi qo‘shinlari Jung‘oriyada ommaviy qirg‘in uyushtirgan. Shafqatsizlik yosh bolalar va keksalarni ham chetlab o‘tmagan. Jung‘or xonligining asosini tashkil qilgan Oyrat qabilalari vakillari Qozoq juzlari, Movarounnahr xonliklari, Rossiya, Afg‘oniston hududlariga o‘z jonlarini saqlash maqsadida qochishga majbur bo‘lganlar. Shuningdek, Sin imperiyasining g‘arbga tomon harbiy yurishlarni davom ettirish rejasi Qozoq juzlari xonlarini, Qo‘qon xoni Erdonabiyni, O‘ratepa va Xo‘jand hokimi Fozolbiyni o‘sha vaqtdagi musulmon hukumdorlari ichida eng qudratlisi hisoblangan Afg‘oniston hukumdori Ahmadshoh Durroniy huzuriga elchi yuborib, musulmonlarni g‘ayridinlar bosqinidan asrashni so‘raganlar. Umumiy xavfga qarshi birlashishga bo‘lgan harakatni Sin imperiyasi qo‘shinlarining shafqatsiz qirg‘inlari taqazo etgan, deb xulosa qilish mumkin. Jung‘or xonligini istilo qilishdan tashqari Sin imperiyasi xonlikka qaram bo‘lgan hududlarni jumladan, Sharqiy Turkiston hududlarini ham egallash rejasi tuzilgan bo‘lib, Xitoy hukumdori Syanlun ushbu maqsadni amalga oshirishda Sharqiy Turkistonda o‘zaro hokimiyat uchun kurashib kelayotgan “Oq tog‘li” va “Qora tog‘li” xo‘jalar o‘rtasidagi o‘zaro adovatdan foydalanishga qaror qilgan. O‘ta dindor hisoblangan va so‘fiylikni naqshbandiya tariqati, ishqiya, is'hoqiya oqimlariga ixlosmand bo‘lgan Sharqiy Turkiston aholisi Jung‘orlar ittifoqchisi hisoblangan Qora tog‘li xo‘jalarga qarshi kurashda Oq tog‘li xo‘jalarni qo‘llab-quvvatlashiga umid bog‘langan. Shu sababli, Jung‘or xonligida garovda turgan (ayrim tarixiy adabiyotlarda Boro-xoro tog‘larida yashirinib yurgan) turgan Burxoniddinxo‘jani Sharqiy Turkistonga xitoyliklarning ittifoqchisi sifatida yuborishga qaror qilingan. Xitoy tomonidan yordamchi qo‘shinlar bilan ta'minlanish va Qora tog‘li xo‘jalarga nisbatan adovat Burxoniddinxo‘ja tomonidan Sharqiy Turkistonni oson egallanishiga sabab bo‘lgan. Ammo, Burxoniddinxo‘ja va uning ukasi Jahonxo‘jalarning mustaqil siyosat yuritib, Sin imperiyasiga bo‘ynsunishdan bosh tortganlar. Sin imperiyasi Chjao-Xoy, Fu-De kabi ikki nafar generallarni bu isyonni botirish uchun yuborgan. Mag‘lub bo‘lgan xo‘jalar, Badaxshonga qochib ketishlari ham halokatni oldini ololmagan. Sin ma'murlarining xo‘jalarni topshirish talabi bilan Badaxshon hukumdori Sultonshoh (1747-1765 yy) tomonidan Qoshg‘ar xo‘jalarining qatl etilishi sodir bo‘lgan255 .ushbu voqeylik O‘rta Osiyo musulmon davlatlarining Xitoy Sin imperiyasi o‘rtasida xalqaro munosabatlardagi ziddiyatning boshlanishiga sabab bo‘lgan. Xo‘jalarni ta'qib etgan Xitoy generali Fu De Sharqiy Turkistondagi xitoyliklar tomoniga o‘tib ketgan Yangi Hisor hokimi Sultonbekni Badaxshonga elchi qilib yuborgan. Elchilar tomonidan

xo‘jalarning Sharqiy Turkistondan katta boylik bilan qochganligi, ularni harami haqidagi uydirmalar tarqatilishi Sultonshohni o‘z dindoshlarini qatl etishga sabab bo‘lgan degan fikrlar ham mavjud. Shuningdek, qirg‘indan Burxoniddin xo‘janing kichik o‘g‘li Said Muhammad (Sarimsoq xo‘ja)ni xizmatkorlardan bo‘lgan Ilyos Miroxo‘r yashirincha qutqarib qolib, Kobulga Ahmadshoh Durroniy himoyasiga olib ketishga muvofaq bo‘lgan. Bu esa, keyinchalik Markaziy Osiyoda Xitoyga qarshi harbiy kaolitsiya tuzish uchun qulay siyosiy vaziyatni vujudga keltirgan. Bundan tashqari Sarimsoqxo‘ja avlodlari keyinchalik Sharqiy Turkistonga da’vo ham qilganlar. Xo‘jalarning Badaxshonda o‘ldirilishiga oid Sang Muhammad Badaxshi o‘zining “Tarixi Badaxshon” asarida Sultonshoh tomonidan xo‘jalarga yaxshi munosabatda bo‘linsda, xo‘jalar Badaxshon taxtini Sultonshohdan tortib olishga bo‘lgan urinshlari natijasi deb, keltirib o‘tishga uringanligini ko‘rishimiz mumkin. Bizning fikrimizcha, Xitoy tomonining Badaxshon hukumdoriga xo‘jalarni topshirmasa bostirib kirish va qirg‘in uyushtirish bilan bog‘liq tazyiqi natijasida Suoltonshoh ushbu qatlni amalga oshirgan. Chunki, Badaxshonning harbiy qo‘shini soni 7-10 ming atrofida bo‘lib, Xitoy askarlariga deyarli qarshilik ko‘rsata olmagan. Shuningdek, Fu-De Sultonshohni Xitoyga qaramlikni tan olib o‘lpon yuborib turish majburiyatini yuklaga. Xitoy generali Badaxshon hukumdorini qarshilik ko‘rsat olmasligi ayg‘oqchilar orqali yaxshi tushungan bo‘lishi mumkin. Tarixiy adabiyotlarda, Badaxshon hukumdori Sultonshohning laqabi ajdar ekanligi ham keltirib o‘tilgan. Bu haqda “Turkiston to‘plami” manbasida ma’lumotlar mavjud. Ammo, Sultonshoh tomonidan Qoshg‘ar xo‘jalarini qatl etishi, Xitoyning siyosiy nufuzi irodasiga bo‘ynsunishi, Badaxshon davlatini Sin imperiyasiga vassal siyosat yuritishini anglatgan. O‘sha davr manbalarida Xitoyga sodiqligi uchun Badaxshon hukumdoriga Sin imperatori tomonidan sovg‘lar yuborib turilgani keltirib o‘tilganligini ko‘rishimiz mumkin. Sultonshoh ham o‘z navbatida vassallik shartlarini o‘z elchilari orqali bajarib, Sin saroyiga sovg‘alar yuborib turgan. Badaxshon hukumdori Sultonshohning imperator Syanlunga siyosiy qaramligi, Sin imperiyasi saroyiga o‘lpon yuborib turishi, bundan tashqari xo‘jalarni jismonan yo‘q qilib, imperator irodasini bajarganligi sababli, Xitoy tomoni ham uni yaxshi taqdirlagan. Sultonshohga Sin imperiyasi saroyida ikkinchi darajali general martabasini taqdim etganligini N.Ya. Bichurin o‘zining “Chung‘or va Sharqiy Turkiston ocherklari. Qadimgi va hozirgi holatda” nomli asarida ham keltirib o‘tganligini ko‘rish mumkin. Sultonshohning Xitoyga tobe bo‘lishiga siyosiy vaziyat sabab bo‘lib, kichkina va harbiy, iqtisodiy qudratli bo‘lmagan ushbu beklik Sin imperiyasiga qarshi tura olmagan. Sin sarkardasi Fu De askarlarining Qoshg‘ar xo‘jalarini ta’qib etib, Shug‘non va Vaxondan o‘tib Badaxshonga yaqinlashishi fonida xo‘jalar qatli yuz bergan. “Turkiston to‘plami”da Xitoy askarlari sharafiga o‘rnatilgan yodgorlik Yashil ko‘lda mavjudligi buning dalili sifatida keltirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Орзиев М.З., Аҳмадов А.Ҳ. Аҳмадшоҳ Дурронийнинг Хитой Цин давлати билан муносабатлари хусусида // Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti 2018/ № 1. - Б. 160
2. Грумм-Гржимайло Г.Е. Западная Монголия и Урянхайский край. Исторический очерк этих стран в связи с истории Средней Азии. Том 2. – Ленинград, 1926. – С. 690.
3. Из истории Средней Азии и Восточного Туркестана XV-XIX вв. – Т.: Фан, 1987. – С. 77
4. Mahmud Orziyev, Oxun Boltayev. Jung‘or xonligining tugatilishi jarayonida markaziy osiyodagi xalqaro munosabatlar. / [Matn]: o‘quv qo‘llanma / M.Z. Orziyev O.O. Boltayev - Buxoro : “BUXORO DETERMINANTI”MCHJning Kamolot nashriyoti, 2024. - 72 b.

5. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинение в пяти томах. Том 4. –Алма-Ата: Главная редакция Казахскойсоветской энциклопедии, 1985. –461 с.
6. Ганковский Ю.В. Империя Дуррани. Очерки административной и военной системы. – М.: Издательство Восточной литературы, 1958. – 173 с.
7. Думан Л.И. Аграрная политика цинского (манчжурского) правительства в Синьцзяне в конце XVIII века / Ответственный редактор В. М. Алексеев. М.; Л.: Издательство Академии наук СССР, 1936. - 256 с
8. Boltayev O.O “XVIII ASR O’RTALARIDA MARKAZIY OSIYODAGI SIYOSIY DIPLOMATIK JARAYONLARGA UMUMIY TAVSIF” International scientific journal«MODERNSCIENCEAND RESEARCH»VOLUME 2 / ISSUE 9/ UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ Xalqaro ilmiy-metodik jurnal 2023 b-148

WORDLY KNOWLEDGE